

СЛАВИЦА СОЛОМУН

МИРАЗ У ЧАЧКУ КРАЈЕМ XIX И ПОЧЕТКОМ XX ВЕКА

СЛАВИЦА СОЛОМУН
YU 11000 Београд
Етнографски институт САНУ

UDK 347.474

УВОД

Појава коју ћу покушати да објасним у овом раду јесте установа мираза у Чачку. При избору територије истраживања руководила сам се жељом да обрадим установу мираза тамо где досада није проучавана, тако да резултатима рада могу допринети бољем упознавању ове установе. У овом раду ограничавам се на период од краја XIX до првих деценија XX века.

Рад се темељи на подацима из литературе, архивске грађе и на самосталним истраживањима на терену.

У етнолошкој литератури мираз се помиње само као установа која је постојала код нас¹ или се обрађује мираз на селу.² Установа мираза у граду третира се у радовима Душанке Динић-Кнежевић — за средњовековни Дубровник и Србију, Марије Црнић — за Херцег Нови, Душана Вуксана — за Рисан и Петра Шеровића — за Боку Которску.³

Проучавајући историјат појаве и њено законско регулисање сбиље података нашла сам у правној литератури и законцима.⁵

Теренско истраживање извршено је у мају и јуну 1991. године у Чачку. Информатори су биле жене које су се удале двадесетих и тридесетих година XX века.

Невезани разговори, вођени са Мирославом Милом Мојсиловићем (новинар у пензији), Невенком Бојовић (етнолог), Душком Мојсиловићем (етнолог), Радошем Мацаревићем и Витомиром Василићем (архивски радници), Горгином Брадоњић (пензионер) и Милијом Пантелићем (судија), употпунили су информације добијене из других извора.

Примењивала сам и следеће методске поступке: проучавање историјата појаве (тј. вертикална хронолошка истраживања) и етимологију термина (тј. истраживање значења назива појаве и њених саставних делова).

Будући да је установа мираза проучавана у једној културној средини, прикупљен материјал анализирала сам упоребујући миразе различитих друштвених слојева, јер управо ту су најочљивије разлике у вредности садржаја мираза. Свака друштвена група имала је оквирно утврђену вредност мираза, тако да је давањем мираза уствари потврђивала своју статусну припадност и доприносила одржавању постојећег друштвеног поретка и стабилности заједнице.

ПОЈАМ МИРАЗА

Код проучавања традицијске и савремене културе лингвистичка испитивања у стању су да посредством својих истраживачких метода допринесу расветљавању порекла и положаја многих етнографских елемената у одређеном комплексу. Зато ћемо у овом поглављу обрадити значење и порекло појма „мираз“, његових синонима (прђија, дота, особац, нићах) и термина везаних за ову установу (спрема, миразни режим, брачни уговор, удомљење).

Мираз је арапска реч (мират) која је у наш језик доспела посредством Турака (тур. мирас). Првобитно значење ове речи — наследство, баштина, очевина — задржано је само међу нашим муслиманима, код којих, по шеријатском праву, очево имање (мираз, наследство), иако не у истој сразмери, остаје мушкој и женској деци. Како је у нашем патријархалном друштву право наслеђа имања припадало само мушкој деци, термин мираз ограничен је на добра

која је девојка доносила мужу приликом удаје. Мираз је у ствари био материјална надокнада женском детету за изгубљено право наслеђа и уједно је служило за олакшање трошкова брачног живота. Предмет мираза могли су бити свако добро и имовинска корист. Муж је имао право управљања и уживања миразних добара. Жени је припадало право својине на тим добрима и по престанку брака муж је био дужан да врати мираз или његову вредност.

Миразни режим води порекло из римског права и заснива се на идеји о одвојености имања између супруга. Миразни режим заснива се увек на једном правном послу, обично на брачном уговору.¹ Брачни уговор је уговор између мужа и жене, или између вереника, о томе какви ће бити њихови имовински односи у браку. Ако уговором није обећан, мираз се не може тражити.²

Термини мираска, миразача и миражцијка изведени су од речи мираз и означавају девојку богатих родитеља која при удаји доноси мужу знатан иметак, као и девојку или жену која је наследила знатан иметак.³

Филиповић наводи и термин „мирашчија“ као један од назива за „установу када једно домаћинство које станује у једном селу има своје земље у другом селу“. Ова установа се називала ексоприк или приорац, али је доласком Турака замењена термином мирашчија — миражција, јер се до земљишта у другом селу углавном долазило путем мираза или наслеђа по мајци.⁴

Велики је број синонима за термин „мираз“. То су: женинство, прџија, особац, особина, рухо, дота, дос, нићах. „Дота“ је италијанска реч и потиче од латинске речи *dos* (*dotitis*), која је у староримском праву означавала мираз. У употреби је у Боки Которској од доласка Млетака (Котор признаје врховну власт Млетака 1426, а Херцег-Нови они заузимају 1687. године).⁵ У праву неких средњовековних држава означава удовички део, који муж оставља жени.⁶

Од основе *dos* — *dotis* изведене су речи доталан и дотирати:

— доталан (лат. *dotalis*) — миразни, прџијски који се тиче мираза или спада у мираз.

— дотална *раста* (лат. *dotalia раста*) — склапање брака, уговором о миразу.

— дотирати (лат. *dotare*) — опремити, дати мираз, даровати.⁷

Уместо речи мираз, код нас се често употребљава израз прџија, који је грчког порекла и у наш језик је пренета посредством византијског права. Најлазимо га у Законику цара Стефана Душана

(„пркија“) и у свим српским средњовековним повељама.⁸ Никола Павковић наводи да су „у ређим случајевима и мушкарци имали прђију (у задрузи или при склапању домазетског брака)“.⁹ Под прђијом се не подразумева само оно што девојка доноси приликом удаје. Тако се, нпр. у Лици и околини Карловца, под прђијом подразумева лична својина задругара.¹⁰

Нићах је арапска реч која значи „женидба“, а у Босни означава „девојачки иметак који доноси у кућу и који се враћа ако постане пуштеница“.¹¹

Премда већина научника тврди да не постоји народни израз за установу мираза, Петар Скок наводи термин висно или вено и тврди да је та реч словенског порекла и да је истиснута из народног говора посуђеним речима као што су мираз, дота и прђија.¹²

Појмови спрема, рүхо или опрема често се, и у литератури и у народном говору, поистовећују са појмом „мираз“. Мираз је део наслеђа и има други облик, друго значење и много већу вредност него девојачко „рүхо“.¹³ Под спремом се подразумевају покретне ствари које девојка доноси за личну употребу, нарочито хаљине и рүбље, као и кућни намештај.¹⁴

Удомљење је шири појам од спреме и мираза. Док у животу спрема и мираз означају извесне ствари које родитељи дају кћерима приликом удаје, дотле се речима „удомљење“ и „удомити“ означаје дужност родитеља да своју кћер удоме, дакле, да рале и даду све оно што ће јој удају омогућити.¹⁵ Обавеза родитеља да својим кћерима обезбеде мираз је чисто лична и смрћу родитеља престаје, док се обавеза удомљења преноси на наследнике. Законским легатом за наследнике се пријемом наследства рађа обавеза да жепској деци покојника, према „постојећем обичају“, обезбеде „простојно“ удомљење. За величину мираза и спреме (удомљење) меродавни су величина чисте заоставштине и број девојака којима су наследници обавезни дати удомљење.

ПОРЕКЛО (ПОСТОЈАЊЕ) УСТАНОВЕ МИРАЗА

Установа мираза у временском периоду који обухвата овај рад (крај XIX и прве деценије XX века) у Србији је била законски регулисана Српским грађанским закоником. Будући да је Српски грађански законик израђен по узору на аустријски Општи грађански законик, а да је главни извор овом законнику римско право, то ћемо

се укратко осврнути и на ове изворе. У проучавању установе мираза на тлу данашње Србије, преко српског средњовековног права створеног на основу византијског права, такође долазимо до римског права. Зато ћемо посветити пажњу установи мираза у римском праву.

Још од најстаријих времена био је обичај да отац уз ћерку даје и мираз. У почетку је то била само морална обавеза жене (одпосно њених родитеља) — да олакша мужу терет издржавања породице.¹ У исто време, будући да је у већем периоду римске историје брак био неформалан, писмени уговор о миразу представљао је најјачи доказ о закључењу брака (*instrumenta dotalia*).² Мираз је тако постајао саставни део имовине мужа и у његовој имовини је дефинитивно остајао. За време владавине Августа (27 — 14) мираз постаје правна обавеза жене а мужу се одузима могућност да отуђи извесна непокретна имовина добра. Затим је жена добила за заштиту свога мираза прехутну генералну хипотеку на целокупно мужевљево имање (од Јустинијана дефинитивно) и коначно жена је имала право да одузме управу над својим имањем од мужа, ако је био немаран или расипник.³ Муж је такође морао да се при закључењу брака специјалним уговором обавезе да ће по престанку брака вратити мираз.

Последња, славна и меродавна — за потоња времена кодификација римског права под Јустинијаном (527 — 533 н. е.) извршена је у Цариграду⁴ (престоном граду Римског, односно Источног Римског Царства). Ту је настао Зборник Римског Права, сачињен од Јустинијанових Новела. Већ у Јустинијаново време већина нових закона писана је на грчком језику, а латински писани делови Јустинијановог зборника и других закона преводе се на грчки. Тиме се, непрестано на старим римским основама, гради ново византијско законодавство. Прерада римског права завршена је под Леоном Мудрим (886—911), када је довршено велико правно дело Василике.⁵ Истовремено је цариградски патријарх Фотије приступио црквеној кодификацији и 883. године објављује црквенограђански зборник „Номокамон у четрнаест одсека“.⁶ Будући да садржи и грађанске законике, значи да су то у ствари прерађени римски закони из Јустинијановог зборника.

У XIII веку јавља се у Србији потреба за осамостаљењем цркве и проглашењем закона. Тражећи узор за државну и црквену организацију, Србија га налази у византијским законима: Светосавском номокамену или Крмчији, Властаревом синтагмату и Јустинијановом законнику. Светосавски законски зборник је, у ствари, превод

једне од прерада Фотијевог Номокамона. Синтагма Матије Властара представља зборник црквених и грађанских законских одредаба, чији је аутор солунски калуђер Матија Властар. Одредбама Синтагме регулишу се сва питања у вези с браком: услови за закључење брака, брачне сметње, развод брака, мираз (прикија, коју муж има право да ужива, али нема право да њоме располаже или је наслеђује), итд.⁷

Средином XIV века обнародован је Душанов законик, који је, такође, прстрпео значајне утицаје византијског права. Оно што нас интересује јесте да се у два члана Законика помиње прђија (односно мираз). То су чланови 44. и 174. У члану 44. каже се да се роб не може дати у мираз,⁸ а у члану 174. наводи се да се зависна баштина може дати у мираз.⁹ И у другим средњовековним законским споменицима постоји неколико помена прђије (прикија), али се они углавном односе на јужне делове тадашње српске државе, где је најјачи утицај грчких обичаја, тако да немамо подробнијих података о миразу у средњем веку на територији данашње Србије. Душанка Динић—Кнежевић закључује, на основу обичаја који су се очували до најновијег времена, да се мираз у Србији састојао првенствено од одећа и постелине, а да је давање новца или неког другог иметка било произвољно, а никако обавезно, и да мираз није представљао тешкоћу за удају.¹⁰

У периоду од XV веку, када је Србија била под турском влашћу, православна црква уживала је одређену аутономију више од два века и, поред осталог, имала је јурисдикцију у брачним и другим грађанским споровима. Црквено право није признавало ниједан имовинско-брачни режим, осим миразног. Он је једина потврда да брачни другови неће имати разне интересе и на тај начин жена најбоље може доћи у потпуну зависност од мужа.¹¹

Из шеријатског права преузет је само термин „мираз“, чије је првобитно значење наследство, очевина. По шеријатском праву, и женска деца наслеђују очеву имовину. Будући да су у нашем патријархалном друштву једини наследници мушка деца, овај термин је у нашем говору означио имање које девојка доноси мужу приликом удаје, а које је кћерки уједно накнада за изгубљено право наслеђа.

Устанцима против Турака 1804. и 1805. Србија се изборила за постепено осамостаљење¹² и почела да ради на поновној државној организацији. Приступило се и изради Српског грађанског законика.

Грађански законик за књажевство Србију је рецепција (тј. преузимање) аустријског Општег грађанског законика, чији је главни основ римско право.¹³

Из аустријског Општег грађанског законика разматраће само брачни имовински режим који подразумева систем одвојености имања. По овом систему, постојала је обавеза жениних родитеља, а кад њих нема, деде и бабе (прво с очеве, па с мајчине стране), да жени дају мираз.¹⁴ Родитељи жене су дужни да јој обезбеде мираз уколико она сама нема своју имовину која је довољна за то. Мираз је обавезан само онда када су жена или њени сродници у могућности да га дају.¹⁵ Муж је у принципу само уживалац мираза. У потпуну својину муж добија само новац и потрошне ствари, са обавезом да у случају престанка брака врати процењену вредност. Аустријски грађански законик не даје жени законску залогу на мужевљевој имовини ради обезбеђења мираза нити икакву предност пред другим мужевљевим веровницима, већ једино даје право да тражи обезбеђење мираза приликом предаје мираза или касније ако наступи опасност (§ 1245). Нити, пак, даје жени право да, у случају кад муж пропадне, ако брак даље траје, тражи повраћај мираза или слободно управљање њиме, као што је било у римском праву. Аустријски грађански законик даје жени право на уговорено удовичко издржавање.¹⁶

Српски грађански законик ступио је на снагу 1844. године.¹⁷ У то време мираз је био раширен и као обичај међу народом. Интересантно је навести да је већина научника (правника, социолога и етнолога) сматрала да се мираз у Србији, не узимајући у обзир средњевековне помене прије, почео ширити у већем обиму, и то првобитно у градским срединама, тек тридесетих година XIX века из неколико разлога. Вера Ерлих сматра да је тада завладала тешка економска депресија у Србији и да се због тога почело захтевати од девојака да донесу у мужеву кућу неку некретнину, стоку, а често и новац. Од тада су се само „миражцијке“ лако удавале, о чему сведочи изјава сељанке из Шумадије: „Прије је момак био као дукат, а дјевојка је вриједила сто дуката, сад је дјевојка као један дукат, а момак вриједи више од сто“.¹⁸ Гамс сматра да је мираз првобитно био варошка установа, а да се ширио тек распадом великих задруга, мада је девојка доносила своју „особину“ и у задругу, само што је то онда постајала задружна имовина.¹⁹ Етнологи П. Влаховић, Б. Дробљаковић и Т. Борђевић²⁰ такође сматрају да мираз није био уобичајен у првим деценијама XIX века, већ да су се тада девојке куповале. Ипак, сви се слажу да је мираз постојао тридесетих година XIX века — тако да су се чланови Аустријског грађанског законика могли усвојити са малим преправкама, јер је брачни имовински ре-

жим одвојености имања у супротности са имовинским односима у српској породици. Наше наследно право запоставља жену као наследника тако да је морало доћи до измене појединих чланова Аустријског грађанског законика. На пример, члан 1219. у коме се каже да су родитељи дужни да дају мираз само ако кћерка нема своје имовине која би могла бити довољна за то, морао је бити измењен, јер код нас кћерка није могла да има своју имовину.²¹

У Српском грађанском законнику постоје три брачна имовинска режима: 1. миразни режим, 2. „смеша“ добара, 3. одвојеност имовине. Миразни режим је детаљно нормиран у Српском грађанском законнику у члановима 760—770 и 776. Код миразног режима постоје три различите имовинске масе: 1. мужевљево имање; 2. женино имање дато мужу као мираз и 3. женино задржано имање. Будући да се статус мужевљског имања и жениног задржаног имања не мења у браку, пажњу ћемо посветити прописима који регулишу статус мираза. У § 760 дато је објашњење мираза— то је „оно имање које супругта мужу донесе, било њено сопствено било од ког другог добивено, ради лакшег живљења“. Будући да терет издржавања куће лежи на мужу, сматра се оправданим да и жена, односно њени родитељи олакшају ту обавезу мужу и да му омогуће да одржава припадност породице одређеној класи или одређеном друштвеном слоју.²² Такође је „оправдано ставити родитељима у дужност, да својој женској деци давањем мираза, према своме имовном стању, осигурају будућност, утолико пре, што су код нас женска деца лишена права наследства, кад има мушке деце, те је према томе давање мираза приликом удаје најзгоднија прилика да и женска деца штогод добију од родитељске имовине“.²³

„Мираз се заснива на уговору. Ако уговором није мужу мираз уз супругу обећан и обавезан, муж такви изискивати право нема“ (§ 762 Српског грађанског законика). Мираз се могао засновати и легатом. Женино наследство постајало је миразно добро само ако је оставилац то одредио, јер би се, иначе, дошло у сукоб са основним начелима имовинског права, пре свега са правом на слободу завештања.²⁴ То што муж није имао право тражити мираз ако му уговором или легатом није обећан, није утицало на женино право да захтева од родитеља свој мираз. Мираз није могла захтевати једино девојка која се удаје пре осамнаесте године против воље својих родитеља. Ова обавеза родитеља не застарева, па према томе кћерка може тражити мираз ма колико дуго време прошло од закључења брака.²⁵

Величина мираза морала је бити сразмерна имовном стању родитеља и броју деце; у складу је са обичајима у дотичном месту. „Отуда не би било неправично када би суд досудио кћери једнога трговца у Чачку, који има две кћери и једног сина и чије имање износи 100.000 динара, на име мираза 6.000 динара, док би за Београд и београдске трговце ова сума мираза била очевидно недовољна, пошто је у Београду обичај да родитељи дају уз своје кћери веће миразе“.²⁶ Предмет мираза може бити свако имање, свака ствар од вредности, или како се каже у Законнику све „што се може продати или може на корист бити“ (§ 765). У мираз су се, дакле, могле дати непокретности (кућа, земља), покретне ствари, готов новац, али и опроштај дуга (тражбине), хартије од вредности. Муж је углавном имао право уживања над миразним добрима, нарочито ако су то биле непокретности. На пример, ако је то било пољопривредно добро, имао је обавезу управљања и право уживања плодова, јер је и основна идеја мираза да се приносом, односно приходом миразних добара допринесе подмирењу заједничких брачних потреба. Право својине на миразним добрима муж је стицао или брачним уговором или на основу законских прописа по којима је имао право својине на тзв. потрошним стварима (нпр. новац).²⁷ Да је мираз дат мужу, доказује се за суме преко 200 динара писменом признаницом, односно постојањем брачног уговора, и понекад полагањем заклетве. Будући да мираз постоји ради олакшања трошкова заједнице, муж се приликом преузимања мираза обавезује да ће по престанку брака вратити мираз жени, њеним наследницима или лицима која су дала мираз. Мираз се мора вратити и у случају над имовином мужа. Женино миразно имање се издваја из стечајне масе. У случају да муж не може да врати мираз, жена има привилеговани положај међу повериоцима — наплаћује се пре свих других поверилаца.²⁸ Приликом развода брака муж је дужан да врати жени мираз. У случају смрти мужа мираз се враћа жени, а у случају смрти жене мираз се враћа жениним наследницима, законским или тестаменталним, или изричито трећем лицу, уколико је то брачним уговором одређено. Код непокретних добара или права, престаје право уживања, а готов новац, тј. потрошне ствари, враћају се у истој суми или количини, али без интереса.²⁹ Све наведене законске одредбе Српског грађанског законика о миразу важиле су и у Чачку, па ћемо у следећем поглављу прећи на разматрање мираза Чачанки.

САДРЖАЈ МИРАЗА У ЧАЧКУ

У току XIX века Чачак је постао значајно привредно средиште, са обновљеним старим занатима и еснафима.¹ Све до почетка друге половине XIX века занатлије су у већини истовремено били и трговци. Са богатом и плодном околином Чачак је постао један од најживљих привредних центара ондашње Србије. Крајем XIX века Чачак је са својих 3.807 становника увелико формирана варош.² Претпоставка да у градској средини тог периода мора постојати и обичај давања мираза потврђена је проучавањем архивске грађе Историјског архива Чачка. Најстарији податак о постојању мираза потиче из 1882. године, уз подсећање да је велики део фонда Архива уништен. Следе документи из 1886, 1887, 1889, 1892, 1905, 1909, 1910, 1911. године, на које се надовезују подаци за период двадесетих и тридесетих година XX века добијени вођењем разговора.

Видели смо, у претходном поглављу, да је мираз од почетка замишљен као вид помоћи младом брачном пару од стране девојчаних родитеља. Ова функција мираза дошла је нарочито до изражаја у градским срединама, где је сав терет издржавања породице падао на мужа.³ Такође је битно да је мираз требало да омогући мужу и одржавање припадности одређеној друштвеној класи.⁴ И девојчина породица трудила се да свом детету да мираз који ће јој омогућити да остане у истој друштвеној групи или да напредује, али никако да оде на нижи друштвени статус. Отуда је и разумљива брига очева о судбини својих кћери тако сликовито описана у писму Васе Петровића упућеном Стевану Крену, у коме му препоручује младића Михаила Васићића за зета — „да припомоћем вама да додете до повољне прилике за своју шћерку, јер и ја имам женске деце и свакад ћу бити обвезнији свакоме пријатељу који ми помогне за њихово удомљење, него за женидбу мојих синова, тако је природа одредила јаче осећаје за женску децу, код савесни људи,⁵ и уједно му даје савет да је боље „дати своје дете свакад за способна научена и интелигентног младића, испоручити му капитала по своме нахођењу, створити му радњу, и створити га радником и добрим човеком, што би разумео се било похвално за мене, и признато мојој шћерки, него је удомити за најбољег богаташа, са моим већим коштањем, који ће се ретко када сетити моје доброте и свакад ословит мојој шћери, „мене се твој принос не

виче, ја сам имао довољно свога имања и капитала, да сам могао царски живети“.⁶

Да је мираз нешто што се подразумева, потврђују управо и оваква, у суштини и проводацијска, писма, где се одмах поставља питање мираза — „да му дате вашу шћерку за другу у животу — жену, и са њоме новчане помоћи мираза двадесет хиљада динара“,⁷ и где се после негативног одговора покушава смањивањем суме и констатацијом да је немогуће „да један образован младић у данашњем хоће пристати да узме девојку без новаца. . .“⁸ Да је увек тако и било, потврђује једно још старије писмо, из 1893, у коме се каже: „Истина је да су се момак и девојка бегенисали и ми можемо бити пријатељи али само овим начином; ако може бити да дате уз девојку у име мираза као што сте већ рекли 200 динара; кад више не можете дати, затим намештај собни какав данас доликује удадбини и ручак за 50 сватова. А вама је познато да у таквим стварима обично вересије нема, већ кад ко кога удаје па магде било полаже новац при венчању.“⁹ Ипаче, када овакви послови нису били обављени писмима, о миразу се разговарало на огледу, односно првом званичном сусрету, када младићеви родитељи долазе да питају за девојку. Девојчин отац, ако хоће да да девојку, говори колико може дати, а младожењин отац се погађа и тражи онолико колико мисли да треба.¹⁰ Ова погађања су понекад вршена и форме ради, јер су се углавном знали имовинско стање обе стране и оквирне вредности мираза одређених друштвених слојева.

Од осамдесетих година XIX до тридесетих година XX века у општим карактеристикама установе мираза није дошло ни до какве промене. Мираз је све време био присутан, уговарао се на исти начин, садржао је исте ствари (новац, куће, намештај, спрема), тако да нема потребе за анализом мираза током времена. Много више материјала нуди компарација садржаја мираза различитих друштвених слојева. Излагањем примера различитих друштвених слојева уочићемо да постоје разлике у квантитету и квалитету мираза одређених друштвених слојева, али ћемо тиме доћи и до заједничких особина т.ј. основног садржаја мираза.

Најбогатији и најутицајнији човек у Чачку био је Фердинанд Крен, власник пиваре, млина, трговац, предузимач. Он је представљао врх чачанске елите, па је и мираз који је његов син добио уз своју жену, као и онај који је Крен дао уз своју кћер, одговарао у потпуности његовом друштвеном положају. Син Фердинанда Крена Стеван узео је, 1882. године, за жену Паулину Штецелер, кћерку

винарског трговца из Медлинга (Аустрија), дакле жену примерену свом друшштвеном положају. Спрема Паулине Штецелер била је несвакидашња за тадашње прилике у Србији. Ствари су у Чачак допремљене на седам рабацијских кола, па, иако немамо њихов потпун списак, оно што се зна деловало је импресивно. Поред осталог, ту су били: раскошна кухиња, трпезарија, спаваћа соба од ораховине и клавир (први у Чачку). Најбогатији младић у Чачку добио је и најбољи мираз у то време. Фердинанд Крен је, такође, полагао велику пажњу будућности своје кћерке. После основне школе у Чачку, послао је кћерку Јелену у Београд, у приватну женску школу Аделе Церманове. Будући да је, као и сваки пословни човек, водио рачуна о свом имању и породици, често је писао тестаменте, у зависности од прописа, тј. углавном увећања својих богатстава. Издвојили смо тестамент из 1886. године, део који се односи на обење кћерке:

„д) Јелени да се да у име мираза 3 хиљаде дуката, па било то у готову и у папирима ако има било у непокретном имању у Чачку по оцени три лица, исто тако да јој се 1000 дуката даде њеном супругу одмах при удаји у готову на име целе спреме и трошкова око свадбе, па ако што остане преко ови трошкова, његова је сопственост, а од 2.000 дуката да прима само приход било од новца било од имања, а главница да се очува и да се преда у наслеђе њеној деци ако их буде имала, а ако би по несрећи умрла без деце то у том случају ове две хиљаде дуката да наследи мој наследник, а не онај коме би то хтела Јелена дати...“¹¹

Међутим, Јелена се удаје за очева живота, па можемо видети шта је заправо понела у мираз 1889. венчањем за др Мијаила Јовановића. О овом миразу постоје два документа — признаница потписана од др Јовановића да је добио уз Јелену „сав кућни намештај и сву опрему у вредности од 12.000 динара, а уз то и у готовом 12.000 динара у име снабдевања еспапом моје дрогериске радње у Крагујевцу“¹² као и признање са комплетним списком ствари добијених уз Јелену као мираз:

„4. комада Кривета дрвена, политирана масивна

1. „ Кривет гвоздени и 1. плехани
4. „ Шифоњера политирани масивни
2. „ Вапткасне дрвене са огледалима
1. „ Вапткасна гвоздена са лаворима и бокалима
2. „ Ормана дрвена политирана за веш

1. Гарнитура мебла финог, 1 канабе и 6 фотеља од црног дрвета и свиленог дамаста

1. Астал црни салонски политиран

1. Огледало салонско са постаментом

1. Орман црни политирани са фиокама

1. Огледало велико у природној дрвеној боји са постаментом својим

1. Креденац дрвени политиран

Мираз у Чачку крајем XIX и почетком XX века

- 2. Огледала мања
 - 4. Нахтасне дрвене политиране
 - 4. Астала дрвена политирана
 - 1. Отоман капабе
 - 1. Клавир фини црно политиран са 2 столице
 - 1. Астал велики дрворезни за ручавање
 - 12. Столица масивних дрворезних
 - 1. Сахат дуварски дрворезни
 - 2. Сlike велике у оквиру
 - 2. Иконе велике у оквиру
 - 6. Лампи висећих великих
 - 10. Завеса финих од свиле и штофа
 - 1. Тепих персијски
 - 4. Тепиха фина за патос
- Све креветске хаљине: душеци, мадраци, јастуци, јоргани, покривачи са чаршавима и навлакама за 5 кревета
10. Прозорских јастука
 - Све кухињско посуђе и судови дрвени, метални и порцелански
 - Асталско посуђе за 12 особа
 - 1. Гарнитура сребрног асталског посуђа
- Накит: златни сахат, брилијантски брош, брозлетна, прстење и колијеа
- Све ове напред набројане ствари јесу искључиво својима моје супруге Јелене и она је једини господар истих.

22. маја 1889.
Чачак

својеручно потписао
Др. Мијанло Јовановић
дрогиста из Крагујевца¹¹³

Као што смо рекли, вредност ових ствари је 12.000 динара, мада је штета што нису навођене појединачне вредности (као код других уговора), мада и ова цифра говори да је то један од највећих мираза у Чачку, јер је за кћерку имућних трговаца било довољно 6.000 динара у новцу и вероватно толико и у стварима. Даванем дупло већег мираза својој Јелени Фердинанд Крен само је потврђивао свој положај. Писањем оваквог уговора, као добар пословни човек и пажљив отац, обезбедио је себе и своју кћерку, што се показало потребним већ 1892. године када је дошло до развода брака и када су све пописане ствари, као и новац од радње, одлуком Апелационог суда у Крагујевцу враћене Фердинанду Крену.

Стеван Крен имао је четири кћерке: Софију, Љубицу, Франциску и Емилију. О њиховим миразима не постоје писани извори, па сам оквирне податке добила од Душана Масловарића, сина Франциске Крен — Масловарић, тако да о њеном миразу имам највише података. Франциска је у мираз донела скупу спаваћу собу из Беча од махагонија и тршњевог јапанског дрвета (највреднија ствар у миразима сестара), трпезарију од ораховине и концертни клавир „Ербар“. Г. Масловарић напомиње да је свим Креновим зетовима, поред покућства, које се подразумевало, даван и новац за мираз, али да ниједан зет није хтео да га прихвати, јер је то сматрано као

понижавање за жену. Ипак, кћерке су добијале новац и улагале га у породичне послове (пивара) као своју имовину. Љубица Крен, удата Станковић,¹⁴ у мираз је, поред осталог, донела скупу трпезарију, Фердинандову спаваћу собу и клавир марке „Бесендорф“, а Емилија Крен, удата Баудиш, јефтинију спаваћу собу, трпезарију и клавир марке „Бесендорф“. Изгледа да се за двадесетак година разлике између удаје две генерације Кренових променио однос према миразу, тј. новчаном делу, код највишег слоја, који је уједно био и најобразованији, па се почела ценити жена, парочито због тога што су девојке из имућнијих породица биле, такође, образоване. Можда је овде у питању и то што се, као што смо већ напоменули, величина мираза оквирно знала за сваки друштвени слој и што Стеван Крен није имао синове за наследнике, па је и без мираза све остајало кћеркама.

Илија Кривачић био је угледни и богати трговац. Његове кћерке Наталија, која се 1898. удала за инжењера Цветковића, и Катарина, која се 1903. удала за адвоката Драшковића, добиле су исти мираз: 6.000 динара и у стварима комплетне спаваће собе, салон, гостинске собе и кухиње. То је био нормалан мираз за девојке богатих родитеља, уз напомену да су Наталија и Катарина, као и Катаринина кћерка Милица (захваљујући којој смо и дошли до ових података) од деде (односно прадеде) Јована Криваче добиле у наследство и куће. Тако је и Милица, унука Илије Кривачића, у мираз дала кућу и комплетан намештај за њу, своме мужу адвокату Момчилу Симићу, сину такође имућног трговца.¹⁵ Из забележака Јована Криваче и Илије Кривачића¹⁶ сазнајемо да је синовац Илије Кривачића, Максим Кривачић, венчавши се 29. октобра 1909. са Даринком, кћерком Милоша Продановића, трговца из Прањана, добио мираз 4.000 динара и у име ручка 350 динара,¹⁷ што је, такође, био солидан новчани износ и с обзиром да у књизи нису наведене ствари које се добијају, јер се то подразумевало.

Душанка Милетић, кћерка трговца из Чачка, 1938. године доноси свом мужу у мираз комплетан намештај; поред осталог: спаваћу собу (трокрилни шифоњер, брачни кревет са мадрацима, витрину), кухињу (велики креденац; астал, четири столице), три ћилима, крпаре (поле, за кухињу), као и спрему — јастуке, јоргане, чаршафе, пешкире, асталске чаршафе. . .

Пре него што пређемо на примере мираза средњег друштвеног слоја, навешћемо неколико случајева када је такође тражен већи мираз, иако нису биле у питању девојке богатих родитеља. То су

старије девојке, за које се сматрало да им пролази време за удају и девојке које су хтеле да се удају за официре (пешадије, авијације, морнарице), при чему је величина мираза зависила од чина избраника.

Живана Јосиповић удала се 1930. у 21. години живота за Миладина Танасковића. Он је имао 18 година, па су, због њених година, просци тражили 6.000 динара, иако је припадала средњем друштвеном слоју. Износ је спуштен на 5.000 динара, јер су се млади свиђали једно другом, иако су Миладинови родитељи хтели да му просе још старију девојку (23 године) и да за њу траже 10.000 динара. Износ је, значи, растао што је девојка била старија. Живанини родитељи дали су 2.000 динара, на испиту и 3.000 на свадби, а у мираз је однела и шифоњер, кревет, астал, две столице, четири ћилима, две шаренице и осталу потребну спрему.

Зорица Поповић, којој је отац погинуо у Првом светском рату, па су се за мираз морале побринути мајка и она сама (иначе је била учитељица), одлагала је свадбу док није 1939. године скупила 34.000 динара, јер се удавала за официра Миљковића.¹⁸

За средњи слој оквирна сума која је давала у мираз износила је од 2.000 до 1.000 динара, мада је и овде било одступања, па тако имамо суме од 2.500 и 2.400 динара за имућнији средњи слој. Поред ових повчаних износа, добијале су се све потребне ствари за домаћинство, чија се вредност такође крстала од 2.000 до 1.000 динара. Тако је Фердинанд Крен својој свастиви Магдалени Кезић, која очито није спадала у виши друштвени слој, обезбедио „простојну спрему и 200 дуката готовине“¹⁹ приликом њене удаје за Милана Стефановића, бакалина из Чачка. Престојна спрема се састојала из следећих ствари:

„1. Један политирани шифоњер	вреди 66 дин.
2. Један гвозден молисан кревет	60 дин.
3. Један политираи велики астал	20 дин.
4. Једна вањтасна политирана	36 дин.
5. Један тоалетни шпигел, стојеће огледало	20 дин.
6. Један мали астал лакиран за рад женски	8 „
7. шест црне политиране тршчане	48 „
8. карнишне за прозорс	вреди 7 „
9. Три веће урамљене слике	вреди 9 „
10. једна мала, штикерај на артији	2 „
11. једна пљувачница са месинг постољем	4 „
12. један сандук у коме је веш ф. куф.	24 „
13. Један дүшек са вуном	24 „

14. шест перјаних јастука	36	„
15. један јорган црвени	36	„
16. један филм за миндерлук	84	„
17. једну поњаву за патос	60	„
18. шест вунених јастука женски	36	„
19. дванајест креветни чаршава		
20. шест асталских чаршава		
21. дванајест салфета		
22. дванајест пешкира		
23. дванајест кошуља		
24. дванајест белих навлака		
25. шест белих сукња		
26. дванајест марама цепни		
27. једна гарнитура за кревете 2, асталски 1; 2 просора	7	дин.
28. две беле фиронге за прозоре	‰	
29. један вунени асталски чаршаф ткан турски	60	„
30. један мали чаршав асталски турски фини	20	„
31. један комад тешке свиле	360	„
32. Разне ситнице, хеклања, веш, глав., чарале	90	„
33. једну нову грао аљину, венчану белу од тешке свиле и разне носће аљине и лајбове итд	‰	
34. једну брилијантску брозлетну вреди 40	480	„
35. златан брош вреди 4	48	„
36. један сервис за 6 особа за ручавање	36	„
37. Шест пари есцајг од кина сребра	60	„
38. Шест пари есцајг од коске	20	„
39. Шест кашичица за кафу „	6	„
40. Дванајест винени чаша „	9	„
41. Дванајест филцана за кафу „	10	„
42. Шест шољица за кафу	2	„
43. Сервис за ракију са шест чашица	8	„
44. Шест чаша за белу кафу	12	„
45. Стаклени сервис за слатко, са 4 чаше	8	„
46. Један бокал за воду и лавор	3	„
47. Гарнитуре кухињских судова	—	
48. 2 бакарне тепсије, 1 већа, 1 мања	—	
49. сервис за сирће и зејтин	2	„
50. 4 вазне за цвеће вреди дин.	20	„
51. 2 чирака од месинга	4	„
52. разне ситнице, као пешкира од дебела платна, марама, шалово, чарала, јастучад итд.		
53. једна пегла вреди	12 ⁰⁰	

Вредност ствари са назначеним износом јесте 1.857 динара и ако томе додамо ствари за које није дата вредност — вероватно је цео износ био око 2.000 динара.

За други пример, веће суме даване код припадника средњег слоја, имамо само признаницу за примљен готов новац. То је износ од 2.500 динара дат 1911. године Стеви Пљачковићу, војном чиповнику, аконто мираза приликом венчања са Ружом Рабреновић, удовом, рођеном Шпиранац.²¹ На жалост, немамо и вредност ствари, али из досад изложеног можемо закључити да су ствари добијане уз девојку имале приближну вредност новца добијеног у готовом.

Станојло Ковачевић, свештеник и учитељ, тражио је уз девојку Милицу, кћерку Љубомира Димитријевића, трговца из Чачка, 150 дуката цесарских у злату (око 1800 динара), добру спремну, кола за сталног учитеља, венчање, ручак и све остало о њиховом трошку. Венчање је одржано 13. јула 1886. године.²² Њихова кћерка Христина добила је скромнији мираз када се удавала 1910. године за Живана Стјеповића, шустера из Чачка. Отац Станојло дао јој је готовог новца 100 дуката и сав намештај потребан њеној породици од 1.000 динара. Поред осталог, добила је златан сат, шиваћу машину, шифоњер, ћилиме, поњаве, јастуке, чаршаве, итд.²³ Овде смо у једној породици видели разлику између мираза који добија кћерка трговца удајући се за учитеља и мираза који добија један шустер од учитељске кћерке.

Милица Јосиповић, рођена Геновић, припадала је средњем слоју, у коме је оквирна сума готовог новца даваног у мираз износила од 1.000 до 2.000 динара. Ипак, будући да је имала доста просаца, Живота Јосиповић, њен муж, приликом прошевине није захтевао никакав новац. Мираз, односно ствари које је Милица доносила у нови дом 1929. година превожене су за свадбу у двоје воловских кола. Милица је донела: машину за шивење »Elektra-Werthaim« (вредну 4.080 динара), шифоњер (двокрилни, 40 динара), астал (15 динара), две столице (четири динара), осам јастука, мале везене сомотске јастуке, четири јорганска чаршава, два кревета (плекана са месинганим украсима, 4 динара), душек, шест ћилима, четири шаренице, сламарицу (са шашом), ирам (за покривање кревета), креветске чаршаве... Мужу је поклонила 4—5 кошуља, веш, пешкире и 10 пари везених чарапа.

Уочљиво је да машина за шивење одскаче својом вредношћу од осталих ствари, па то треба поближе објаснити. Машина за шивење могла се набавити само у иностранству, што објашњава њену цену. Друго, она је заузимала у миразу средњег слоја место које је у миразу богатих девојака имао клавир, тј. била је најцењенија. Треће, жена која је имала шиваћу машину и радила на њој потпомогла је тиме своју кућу, јер је могла сама да сашије ствари за кућу и укућане, али и да заради шијући другима.

Љубици Вуловић, рођеној Тошић, машина је служила да заради новац и пре удаје, будући да је остала без оца. Док јој је отац био жив, припадали су имућнијем слоју. Њен отац је знао да каже „док троје кола не истерам, ћерку не удајем“, мислећи, при том, на кола натоварена стварима за мираз. Међутим, отац јој је умро

пре него што се она удала, тако да је мајка остала са троје деце, које је издржавала издавањем себе у породичној кући Ђацима и продајући ствари које је узела на машини, што је и Љубица радила. Илија Вуловић је знао да су осиромашили, па је приликом просидбе рекао да спреми шта може за мираз, а он није тражио ништа посебно. Мајка је продала плац, који им је остао од оца, да би Љубици спремила мираз. И тако је она, удајући се за Илију Вуловића, 1929. године, у мираз понела: машину са шивење, два кревета плехана, наткасну плехану, душкеке (гвоздени мадраци), јастуке, јоргане, чаршаве, астал и четири столице, шифоњер, четири ћилима (из Прилепа, део мајчиног мираза), веш, комбинезоне, кошуље, рекле, сукње, крпаре, чарапе и друге ствари од платна и везене ствари, које је сама радила.

Баштован Јордан Стојковић добио је уз кћерку Радисава Ковачевића мираз који се састојао од два кревета, шифоњера, шиваће машине, јастука, ћилима и шарсница и других ствари, а све је то стигло пред свадбу Стојковићевој кући на рабацијским колима окићеним пешкирима.

И родитељи нижег друштвеног слоја давали су мираз својим кћерима. Наравно, ту није могло бити говора о неким новчаним миразима, али родитељи су се трудили да, макар и позајмицом, обезбеде најосновније ствари потребне кћерима за живот у новом дому. Невоље ових родитеља најбоље су приказане у писму у коме Петар Ванчић моли Фердинанда Крена за позајмицу од осам дуката да би спремио ћерку за удају.

„Поштовани куме Фердинанде

Потписати не би смео са овом мојом молбом вама приступити но ме велика нужда приморава.

Ја сам дао моју ћерку Живку за једног доброг момка именом својим Живојина Матића, бојалију у Пожегу и сад у идућу недељу добиће да главну просидбу и испит учини. Ништа ми од новца не тражи само величане аљине. Ја осталу спрему сву имам само ми нужно да узмем јорган и кревет и да по обећању аљине направим а то све могу свршити са 8 дуката.

Куме многи си сиротињи добро учинио и сирота удао, учини и мене ову помоћ те ми горњу суму позајми до божића ове године вратићу ти са интересом, даћу робовати ја. Куме тако ми Бога ниједне кршене паре немам ни да сачим просиоце дочкам, а то ми што друго, ако ми ову помоћ одречете ја просто престајем живети и боље да не живим него да ову прилику испустим јер девојка у године долази, а сирота свако новце тражи. Учини ову помоћ ако Бога великога знадеш, сева ти је и Бог ће вам у вашим младим надокнадити.

19. октобра 1892.
у Чачку

Јесам ваш штоватељ
Петар Ванчић
из Чачка¹²⁴

Из овог писма видимо да су богатији давали позајмице сиромашнима и за обезбеђење мираза и да овај пример није био једини. Сазнања о евентуалном мирузу могу пружити и пописи ствари које држава сачини по смрти неке жене без наследника. Тако је после смрти баба Ангелине, удове Станковић, супруге грнчара чачанског, урађен попис њене имовине: један дупек са длаком, сламарица, два ногара, три даске, три јастука (стара напуњена сламом), корпа за венц, стари послужавник, тањир (плехани), три шоље, лампа (мала), сланица, седам виљушака, две кашике (плехане), нож, тигањ (стари), сандук (дрвени), чивилук, две старе столице, ћебе, хаљина и сукња (стара). Све у вредности 76 динара.²⁵ На жалост, података о најсиромашнијем слоју становништва немамо у већем броју, будући да они нису остављали писаних трагова о својим пословима. Сигурно је да су и они давали мираз, наравно у складу са својим могућностима. Уместо масивних политираних крвета, њихови су склапани од ногара и дасака, а скромну опрему носили су у дрвеним сандуцима. То је био мираз сиромашних девојака.

Из ових примера можемо закључити да је мираз био обавезан у сва три друштвена слоја, да је уговаран при огледу, односно првом сусрету родитеља момка и девојке и да је до уговарања будућег брака долазило тек када се заинтересоване стране сложе око вредности мираза. Када је био у питању готов новац, ова сума је често дељена на два дела, па је један део даван младожењи при испиту (ради олакшања трошкова припрема за свадбу), а други по венчању. Разлика у мирузу различитих друштвених слојева најочљивија је управо код новчаног дела. Проучавањем сакупљених примера дошли смо до следеће табеле:

ВИШИ ДРУШТВЕНИ СЛОЈ		СРЕДЊИ ДРУШТВЕНИ СЛОЈ		НИЖИ ДРУШТВЕНИ СЛОЈ
екстремни виши слој	просечни виши слој	виши средњи слој	просечни средњи слој	није даван новац осим за трошкове свадбног ручка
12.000	6.000	2.500	1.000—2.000	

Анализом ствари долазимо до сазнања о двама битним разликама међу друштвеним слојевима. Прва разлика је у новчаној вредности донетих ствари, за коју би се такође могла применити горња табела. Друга разлика, уочена упоређивањем појединачних предмета из мираза, односи се на квалитет и квантитет донесених ствари.

Уочавамо, такође, да неких ствари које доноси виши друштвени слој нема у преостала два и обрнуто. Уопштено, у мираз су доношени кревети, шифоњери, столови, столице, кухиње, посуђе, креветнице, теписи и девојачка спрема.

Упоредићемо основне комаде намештаја који се јављају у свим друштвеним слојевима.

	ВИШИ ДРУШТВЕНИ СЛОЈ	СРЕДЊИ ДРУШТВЕНИ СЛОЈ	НИЖИ ДРУШТВЕНИ СЛОЈ
КРЕВЕТ	ДРВЕНИ И ПОЛИТИРАНИ углавном по више комада ОТОМАН — КАНАБЕ + гвоздени и плетани за послугу	ПЛЕХАНИ СА И БЕЗ МЕСИНГАНИХ УКРАСА обично по 2 комада	склапан од ногара и дасака
СТО	ДРВОРЕЗНИ ЗА РУЧАВАЊЕ, ЦРНИ ПОЛИТИРАНИ ЗА САЛОН + дрвени политирани	ПОЛИТИРАНИ ДРВЕНИ	нема података
ШИФОЊЕР	ПОЛИТИРАНИ МАСИВНИ — више ком. МАЊИ ПОЛИТИРАНИ ЗА ВЕШ КРЕДЕНЦИ ДРВЕНИ ПОЛИТИРАНИ НАТКАСНЕ ПОЛИТИРАНЕ	— ПОЛИТИРАН ДВОКРИЛНИ — НАТКАСНЕ	— дрвени сандук за веш — креденци
СТОЛИЦЕ	МАСИВНЕ ДРВОРЕЗНЕ, више комада нпр. 12	6—4 дрвених столица	2 столице
ОГЛЕДАЛА	салонско с постаментом велика од природног дрвета с постаментом	огледала без постамента	нема података
ВАШТКАСНЕ	дрвена с огледалом + гвоздена са лавором и бокалом (вероватно за послугу)	политиране	гвоздене
ПРОСТИРКЕ	ТЕПИХ ПЕРСИЈСКИ ФИНИ ТЕПИСИ ЗА ПАТОС ПИРОТСКИ БИЛИМИ	ћилим крпаре шаренице	крпаре шаренице чарапаре

Разлика је, дакле, у квалитету материјала и израде, али и у количини. Управо по тој количини и по стварима којих нема у свим друштвеним слојевима, можемо закључити како су изгледале куће различитих друштвених слојева, односно за колико соба је доношен намештај.

Тако код најбогатијег слоја имамо по четири кревета, четири шифоњера, два ормана за веш и четири наткасне, што је намештај за две спаваће собе, па је једна од њих вероватно била гостинска. Код овог слоја такође имамо и опрему за салон, чега код нижих слојева нема. Салон Кренових је, рецимо, садржавао: гарнитуру финог мебла (канабе и шест фотеља од црног дрвета и свиленог дамаста), астал (црни салонски политирани), огледало (салонско с постаментом), орман (црни политирани) са фијокама и најцењенију ствар у миразу вишег друштвеног слоја — клавир (црни политирани) са две столице. У трпезарији: сто масивни (дрворезни) са 12 (исто тако дрворезних) столица. Присуство предмета као што су плехани и гвоздени кревет и гвоздена ваштасна, наводе на закључак да је постојала и соба за послугу.

Девојке из средњег друштвеног слоја доносиле су у просеку по два кревета, два шифоњера, наткасне, сто и шест или четири столице у кухињу. Најцењенија ствар у миразу средњег друштвеног слоја била је шиваћа машина.

Нижи друштвени слој започињао је живот са једним креветом, столом, две столице, креденцом и сандуком за веш.

Табеларни приказ просторија у кућама изгледао би овако:

ВИШИ ДРУШТВЕНИ СЛОЈ	СРЕДЊИ ДРУШТВЕНИ СЛОЈ	НИЖИ ДРУШТВЕНИ СЛОЈ
СПАВАЋА СОБА ГОСТИНСКА СОБА САЛОН ТРПЕЗАРИЈА КУХИЊА + СОБА ЗА ПОСЛУГУ	СПАВАЋА СОБА ТРПЕЗАРИЈА КУХИЊА	СПАВАЋА СОБА КУХИЊА

Тиме бих завршила упоредну анализу садржаја мираза у Чачку и осврнула се на установу оформљену 1900. године са дубоко хуманим разлогом, а то је финансијско помагање младим људима да ступе у брак, девојкама да спреме мираз и младићима да лакше поднесу трошкове свадбе и новог брачног живота. Та установа је Прво чачанско удружење за свадбарину и посмртнину.²⁶ Принцип

рада и сврху оснивања овог удружења најбоље ћемо упозпати наводећи поједине чланове правилника овог удружења.

„Чл. 6.

Предмет је овог предузећа: да својим члановима, односно оном лицу које је означено у чл. 13. ових правила, на основу узајамног потпомагања и међусобног разреза даје новчану помоћ при удаји, женидби...²⁷

Чл. 8.

Редован члан овог удружења може бити свако лице, које је старије од 3 (три) године, без разлике пола, вере, народности и места становања у Србији и ван ње, изузев она лица, за која управни одбор нађе, да их ма из којих разлога не треба примити.

Чл. 12.

Сваки редован члан при упису полаже десет динара на име уписнине за помоћ само при удаји или женидби...

Сем тога сваки редован члан плаћа месечни улог од тридесет пара динара, од дана уписа, па до венчања или смрти.

Тако исто редован члан дужан је плаћати и разрез, одређен према броју венчања..., и то од дана уписа.

Чл. 13.

Редовни чланови удружења од дана уписа па за шест месеци немају никаква права на премију, а после навршених шест месеци од дана уписа, ако је упис, редован улог и постојећи разрез уплатио, задобија право на ову премију:

а, Ако се уписао на случај удадбе или женидбе, по истеку шест месеци задобија право на шест стотина динара, а по навршетку 1. год од дана задобијеног права — на премију од седам стотина динара, по навршетку друге године од задобијеног права — на премију од дин 800,—

треће године	900,—
четврте године	1050,—
пете године	1250,—
шесте године	1350,—
седме године	1600,—
осме године	1800,—
девете године	2000,—
десете године	2250,—
једанајесте године	2500,—
дванајесте године	2750,—
тринајесте године	3000,—

Премија ова исплаћиваће се оном лицу, које поднесе извод „Венчаних“ и улагачку књижицу овога удружења.

Чл. 18.

Редовни чланови удружења, ако су уписани за свадбарину, дужни су да написмено известе управни одбор удружења пре венчања на петнаест дана.

У случају преке потребе издаће се таковом члану на меницу, са потписима лица, од којих једно лице мора бити из Чачка и стални грађанин,

Мираз у Чачку крајем XIX и почетком XX века

одмах после извршене прошевине половина премије аконто спреме. Али ако се такав члан, у року од три месеца од дана када је новац узео, не би венчао, онда је дужан да врати новац, који је узео аконто спреме.

Чл. 19.

Ако се редован члан од дана уписа па за годину дана венча, онда ће му се исплатити премија по одбитку 20%; ако то буде у другој години, онда ће му се одбити 10%, а у осталим годинама ништа му се неће одбити.

Овај одбитак долази на олакшицу осталих чланова.

Чл. 23.

Право на чланство овог удружења престаје:

- а) смрћу дотичног члана
- б) По венчању оних чланова, који су се уписали за свадбарину
- в) Иступањем дотичног члана у смислу чл. 48 и 52 Закона о удружењу
- г) Кад о року не исплате уписницу, редован улог или разрез...

Оснивачи овог удружења били су следећи грађани Чачка: Никола Радовановић, пред. општ. суда; Алекса Радуловић, адвокат; Петар М. Николић, трговац; Илија Кривачић, трговац; Илија К. Илић, трговац; Алекса Пушељић, трговац; Витор Аћимовић, трговац; Вујадин Радовановић, трговац; Владимир Благојевић, трговац; Љуба Марковић, обућар; Никола Аћимовић, трговац; Љуба Милосављевић, трговац; Миле М. Николић, трговац.

Нажалост, осим једне чланске књижице и листова Ликвидатуре за свадбарину из 1900. године, пронашли смо само једно писмо у коме члан овог удружења обавештава да се жени, па захтева премију која му због тога припада.

Више података о овом удружењу писам успела пронаћи, тако да не знамо до када је постојало и колико је младих људи потпомогло својом хуманом акцијом.

*

* *

Други светски рат и успостављање новог друштвеног система одбацује многе установе предратног законодавства као застареле и непотребне, па и установу мираза. Наше позитивно законодавство не усваја ову установу, постављајући начело да су муж и жена дужни сразмерно својим имовинским могућностима доприносити издржавању своје породице. У миразном ржиму мужу се признаје преимућство и даје могућност да имовински искоришћује своју жену.²⁹ Према уредбама закона о имовинским односима брачних другова, мираз представља посебну имовину удате жене. Она може да тражи од мужа кад год то зажели враћање мираза у природи,

наравно уколико је то могуће. Све док жена не затражи ову предају, сматра се да је овластила мужа да управља том имовином. Ако мужу није предата имовина која је уговорена као мираз пре ступања на снагу Основног закона о браку, тј. пре 9. маја 1946. године, он нема право да захтева да му се преда мираз. Ако се треће лице обавезало на давање мираза, жена има право да тражи да се, сагласно уговору, њој преда та имовина.³⁰ Иако закон више не признаје институцију мираза, осим у решавању случајева склапања брака пре 9. маја 1946. године (повраћај мираза), дубоко укоренен обичај давања мираза у народу није сасвим нестао.

И данас у старим чачанским породицама родитељи својим кћеркама приликом удаје сиремају мираз, симболичан у односу на оне с краја XIX и почетка XX века, али битно је да се традиција овог краја још увек одржава.

Надам се да сам својим радом и ја допринела да се овај обичај старог Чачка сачува од заборавља.

НАПОМЕНЕ

* Рад се објављује у оквиру пројекта Етнографског института САНУ „Етнолошко проучавање Србије“, потпројекат Одељења за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду „Породица и култура“.

I УВОД

1. Влаховић П., 1972.; Дробњаковић Б., 1960.; Ердџановић Б., 1939.
2. Филиповић М., 1963.
3. Црнић Марија, 1963.; Динић — Кнежевић Д., 1974.; Вуксан Д., 1936.; Шеровић П., 1961.
4. Првенствено у радовима: Аранђеловић Д., 1905.; Беговић М., 1961., 1936.; Младеновић М., 1981.; Божић А., 1939.; Марковић Ј., 1920.
5. Српски грађански законик; средио Иван Д. Петковић, Београд, 1939.; Законик цара Стефана Душана, 1349., 1354.; издао Никола Радојчић, Београд, 1960.
6. Породични фонд Фердинанда Крена обухвата период од доласка Фердинанда Крена у Чачак 1849. до 6. децембра 1946. Информатори: Милица Јосиповић, Живана Танасковић, Љубица Вуловић, Душанка Милетић и Милица Симић.
7. Душан Масловарић је праунук Фердинанда Крена.

II ПОЈАМ МИРАЗА

1. Марковић Ј., „Породично право“, Београд, 1920, 137.
2. Бартош М., „Основи приватног права“, Београд, 1935, 218.
3. Шкаљић А., „Турцизми у српскохрватском језику“, Сарајево, 1965, 464.
4. Филиповић М., „Ексоприк, миращија или приорац кроз векове“, Сарајево, 1963, 173.

5. Црнић М., „Прђија по документима из херцеговског архива у XVIII веку“, Београд, 1963, 283.
6. Вујаклија М., „Лексикон страначких речи и израза“, Београд, 1980, 240.
7. Исто.
8. У српским повељама редовно се истиче начин стицања имања, тј. да ли је наслеђено (баштина) или купљено (купљеница) или је стечено женидбом (прђија).
9. Павковић Н., „Социолошки лексикон“, Београд, 1983, 486.
10. Црнић М., наведено дело, 283.
11. Скок П., „Етимолошки рјечник хрватскога или српскога језика“, II, Загреб, 1972, 429.
12. Исто, 587.
13. Девојка је сама спремала „рухо“; рубље за себе и будуће кућанство и дарове за сватове. Сва роба је рађена руком и уметнички украшена; Вера Ерлих, „У друштву с човјеком“, Загреб, 1968, 194.
14. Кућни намештај је по српском грађанском законнику сврстан у спрему, мада у народу често и њега наводе као мираз.
15. Аранђеловић Д., „Неколико речи о миразу, спреми и удомљењу“, Београд, 1905, 30—31.

III ПОРЕКЛО (ПОСТОЈАЊЕ) УСТАНОВЕ МИРАЗА

1. Стојчевић Д., „Римско приватно право“, Београд, 1977, 89—90.
2. Младеновић М., „Породично право“, II, Београд, 1981, 635.
3. Божић А., „Положај жене у приватном праву“, Београд, 1939, 40.
4. Новаковић С., „Средњовековна Србија и римско право“, Београд, 1906, 3.
5. Исто, 7.

6. ЦРКВЕНИ ЗАКONI — КАНОНИ

ДРЖАВНИ ЗАКONI — НОМИ

У словенским прсводима Фотијев Номокамон назван је „Крмчаја књига“.

7. Јанковић Д., Мирковић М., „Државноправна историја Југославије“, Београд, 1984, 45, 50.

8. Чл. 44. О властеоским робовима:

И робове, што имају властела, да су им у баштину, и њихова деца у баштину вечну, но роб у прђију да се не даје никада.

9. Чл. 174. О баштинама:

Људи ратари, који имају своју баштину, земљу, и винограде и купљенице, да су власни од својих винограда и од земље у прђију дати, или цркви подложити, или продати, али увек да има работника на томе месту онеме господару чије буде село, аколи не буде работника за оно место онеме господару чије буде село, да је властан узети оне винограде и њиве.

10. Динић — Кисељевић Д., „Положај жене у Дубровнику у 13. и 14. веку“, Београд, 1974, 93.

11. Младеновић М., „Породично право“, II, Београд, 1981, 635.

12. Србија је проглашена независном 1878. године.

13. Српски грађански законик је у ствари знатно (за једну трећину) скраћени превод аустријског Општег грађанског законика; од аустријског Општег грађанског законика преузета је не само главна садржина, већ и његов систем (распоред материјала).

14. Гамс А., „Брачно и породично имовинско право“, Београд, 1966, 13.

15. Судум Р., „Брачни имовински режим у праву Југославије“, Београд, 1979, 37.

16. Божић А., „Положај жене у приватном праву кроз историју до данас“, Београд, 1939, 101, 102.
17. Битно је напоменути да су Српски грађански законик уређивали правници из Аустрије Василије Лазаревић, земунски градоначелник и Јован Хашић, новосадски градски сенатор, што је, такође, битно утицало на то да се Српски грађански законик у толикој мери ослања на Аустријски грађански законик.
18. Ерлих В., „У друштву с човјеком“, Загреб, 1968, 194.
19. Гамс А., наведено дело, 14, 15.
20. Влаховић П., 1972, Дробњаковић Б., 1960, Борбсвић Т., 1939.
21. Гамс А., наведено дело, 14, 15.
22. Гамс А., наведено дело, 8.
23. Аранђеловић Д., „Нсколико речи о миразу, спреми, удомљењу по нашем грађанском законикy“, Београд, 1905, 5.
24. Гамс А., наведено дело, 15.
25. Аранђеловић Д., наведено дело, 10, 11, 14.
26. Исто, 9, 10. — Уз напомену да сам приликом теренских истраживања у Чачку дошла до закључка да се управо сума од 6.000 динара давала у мираз имућнијих девојака.
27. Марковић Л., „Породично право“, II, Београд, 1920, 143—147.
28. Исто, 152—154.
29. Аранђеловић Д., наведено дело, 20—21.

IV САДРЖАЈ МИРАЗА У ЧАЧКУ

1. Према подацима Јоакима Вујића, Чачак је 1826. године имао 120 домова, највише трговачких и занатских; 1877. године пописано 620 приватних кућа, 2.290 становника, 197 дућана, 16 механа, четири мушке и четири женске школе.
(Породични фонд Фердинанда Крена, Историјски архив Чачка, 1970, обрдио Младен Стефановић).
2. Породични фонд Фердинанда Крена, Историјски архив Чачак, 1970, обрдио Младен Стефановић.
3. За разлику од земљорадничке и сточарске средине, где је и жена својим радом доприносила одржавању и унапређењу кућне заједнице.
4. Гамс А., наведено дело, 8.
5. Породични фонд Фердинанда Крена Ф VIII — 1905—2.
6. Исто.
7. Исто.
8. Исто.
9. Породични фонд Фердинанда Крена Ф—IX—С—1887—1.
10. Тимотијевић С., „Сватовски обичаји и сватовске песме чачанског краја“, Зборник радова Народног музеја у Чачку, VII, Чачак, 1976, 215.
11. Породични фонд Фердинанда Крена Ф—IV—К—1893—1.
12. Исто, Ф—III—Ј—1889—1894.
13. Исто.
14. Званични посао породице преузео је муж Љубице Крен Светолик Станковић.
15. У време Милицине удаје 1926. године даје се трпезарија уместо салона.
16. Јован Кривача и његов син Илија Кривачић, трговци из Чачка, водили су својеврстан дневник од 1853. до 1909. године и назвали га „Забелешке знатнијих догађаја“.
17. Кривача Л., „Забелешке знатнијих догађаја“ (1853 — 1909), „Изворник“, 1, Чачак, 1984, 34.
18. О чину официра немамо података, јер информатор није сама Зорица Миљковић, већ Душан Масловарић, па тако не знамо ни шта је још, осим новца, Зорица понела у мираз.

Мираз у Чачку крајем XIX и почетком XX века

19. Дукат је имао вредност 12 динара, значи да је 200 дуката вредело 2.400 динара.
20. Породични фонд Фердинанда Крена, Ф—IX—С—1887—1889;
* вероватно се мислило на столице.
21. Исто, Ф—VIII—II—1911—1914.
22. Лични архивски фондови — Збирка К—1, Станојло Ковачевић, Дневник.
23. Исто.
24. Породични фонд Фердинанда Крена, Ф—X—1892.
25. Монсиловић М., „Из албума старог Чачка“, радио-емисија, изведена 8. априла 1987.
26. У овом раду посветићемо пажњу само делу удружења задуженом за свадбарину. У та два дела удружења се и тако уписивало, посебно.
27. У наставку недовршених чланова налазе се одреднице удружења за случај доживљења и смрти.
28. Правила Првог чачанског удружења за узајамно потпомагање својих чланова при удадби, женидби и на случај смрти, 12. фебруара 1900. године у Чачку.
29. Беговић М., „Породично право“, Београд, 1961, 24, 131.
30. Бакић В., „Породично право“, Београд, 1980, 218.

ЛИТЕРАТУРА

- Борђевић Т., „Наш народни живот“, књ. 4, Београд, 1984.
- Ерлих В., „У друштву с човјеком“, Загреб, 1968.
- Црњић М., „Прџија по документима из херцеговског архива у 18. веку“, ГЕМ 26, Београд, 1963.
- Вујаклија М., „Лексикон страначких речи и израза“, Београд, 1968.
- Мојсиловић М., „Записи о старом Чачку“, „Градац“, 8, Чачак, 1976.
- Ердељановић Ј., „Основе етнологије“, Београд, 1939.
- Др Влаховић П., „Обичаји, веровања и празноверице народа Југославије“, Београд, 1972.
- Др Дробњаковић Д., „Етнологија народа Југославије“, Београд, 1961.
- Тимотијевић Т. С., „Сватовски обичаји и сватовске песме чачанског краја“, Зборник радова Народног музеја, VII, Чачак, 1976.
- Мојсиловић М., „Из албума старог Чачка“, (радио-емисија) 1987.
- Кривача Ј. и Кривачић И., „Забелешке знатнијих догађаја (1853—1909)“, „Изворник“, 1, Чачак, 1984.
- Павковић Н., „Социолошки лексикон“, Београд, 1982.
- Др Аранђеловић Д., „Неколико речи о миразу, спреми и удомљењу по нашем грађанском закону“, Београд, 1905.
- Др Беговић М., „Породично право“, Београд, 1961.
- Проф. др Младеновић М., „Породично право“, II, Београд, 1981.
- Божич А., „Положај жене у приватном праву кроз историју до данас“, Београд, 1939.
- Стојчевић Д., „Римско приватно право“, Београд, 1977.
- Гамс А., „Брачно и породично имовинско право“, Београд, 1966.
- Судић Р., „Брачни имовински режим у праву Југославије“, Београд 1979.
- Бартош М., „Основи приватног права“, Београд, 1935.
- Марковић Ј., „Породично право“, II, Београд, 1920.
- Бакић В., „Породично право“, Београд, 1980.
- Скок П., „Етимолошки рјечник хрватскога или српскога језика“, II, Загреб, 1972, књ. III, Загреб, 1973.
- Шкаљић А., „Турцизми у српскохрватском језику“, Сарајево, 1965.
- Динић—Клежевић Д., „Положај жена у Дубровнику у XIII и XIV веку“, Београд, 1974.

- Вуксан Д. Д. „Шта је понијела у прђију Стане Беловић“, ГЕМ 6, Београд, 1931.
- Шеровић Д. П. „Прилози за проучавање народног живота у Боки Которској у XVIII вијеку, ГЕМ 24, Београд, 1961.
- Јанковић Д., „Државноправна историја Југославије“, Београд, 1984.
- Филиповић М., „Ексоприк, миращија или приорац кроз вијекове“, књ. 7, Сарајево, 1963.
- Српски грађански законик, средно Петковић Д. И., Београд, 1939.
- Законик цара Стефана Душана, издао Радојчић Н., Београд, 1960.
- Новаковић С., „Средњовековна Србија и римско право“, Београд, 1906.

LA DOT À TCHATCHAK VERS LA FIN DU XIXe SIÈCLE ET AU DÉBUT DU XXe

La dot est une institution qui tire son origine du droit romain et dont la fonction et les caractéristiques principales n'ont pas changé depuis. Conçue comme aide à apporter au jeune ménage (surtout au mari qui, dans toutes les sociétés patriarcales était soutien de la famille) par les parents de la jeune mariée.

Dans notre pays la dot fut mentionnée pour la première fois au moyen âge (Code de Douchan de 1349, celui de 1354 et chrysobulles médiévales) sous le terme de »prčhia«. Des informations beaucoup plus nombreuses datent du XIXe siècle où la dot fut réglée par le Code civil de 1844. Comme la période étudiée dans le présent texte va depuis les années 80 du XIXe siècle jusqu'aux années 30 du XXe, c'est à ce code que nous avons consacré une attention particulière. En examinant la dot à Tchatchak, nous avons analysé trois couches sociales (classe supérieure, classe moyenne et classe inférieure) et nous sommes arrivés aux conclusions suivantes:

— les futures épouses de la classe supérieure apportaient à titre de dot une somme variant de 12.000 dinars à 6.000 et, probablement, autant en objets, surtout en mobilier destiné à meubler une chambre à coucher, une chambre d'amis, un salon, une salle à manger et une cuisine, ainsi qu'un piano comme objet le plus coûteux de la dot;

— les femmes de la classe moyenne apportaient comme dot une somme variant de 2.500 dinars à 1000, à laquelle s'ajoutait autant de valeur sous forme de mobilier, à savoir une chambre à coucher, une salle à manger et une cuisine, ainsi qu'une machine à coudre en tant qu'objet le plus coûteux de la dot de cette classe;

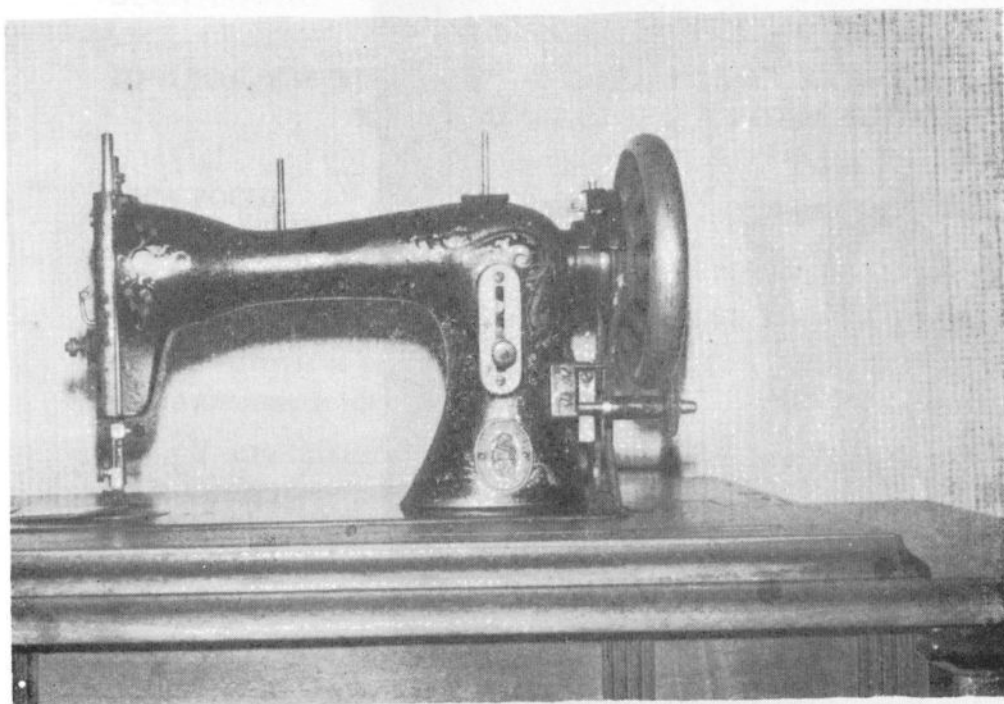
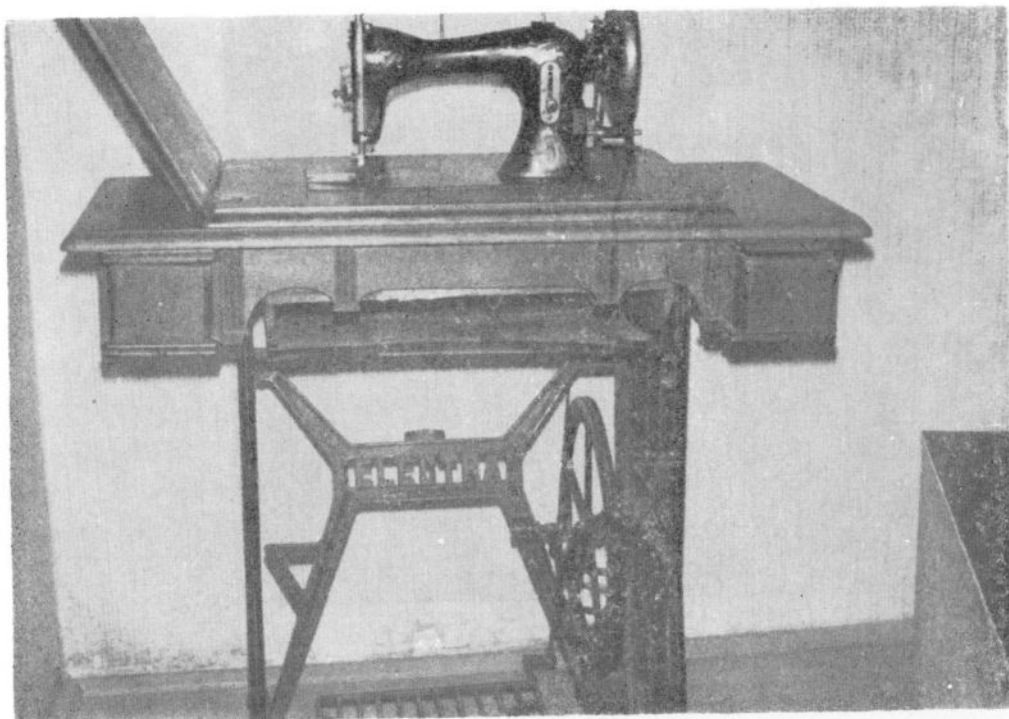
— la classe inférieure ne donnait pas d'argent à titre de dot, alors que le mobilier ne comprenait qu'une modeste chambre à coucher et une cuisine.

La valeur de la dot précisément fixée pour chacune des couches de la société, ainsi que le mariage entre les personnes appartenant à la même classe sociale permettaient le maintien de l'ordre social établi et l'affirmation de l'individu dans cet ordre.

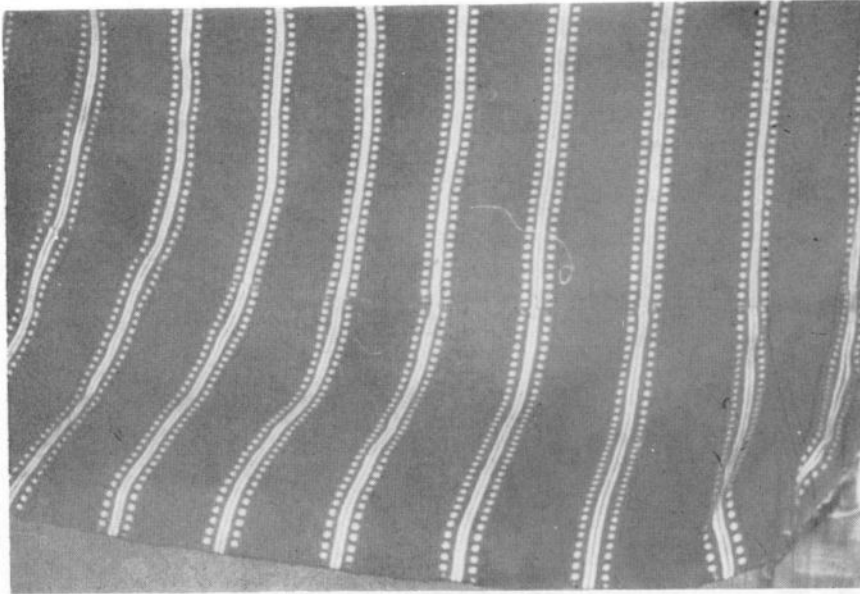
La législation actuelle considère l'institution de la dot comme dépassée et humiliante pour la femme, étant donné qu'à présent la femme fait aussi un travail physique ou intellectuel au dehors, en subvenant ainsi aux besoins de la famille, si bien que la fonction primitive de la dot — aide au mari en vue de l'entretien de la famille — est désormais dénuée de fondement.

Néanmoins, les usages profondément enracinés ne sont pas faciles à éliminer. Aujourd'hui encore, il subsiste, surtout dans les vieilles familles de Tchatchak, l'usage de bien pourvoir les filles au moment où elles fondent leur propre foyer.

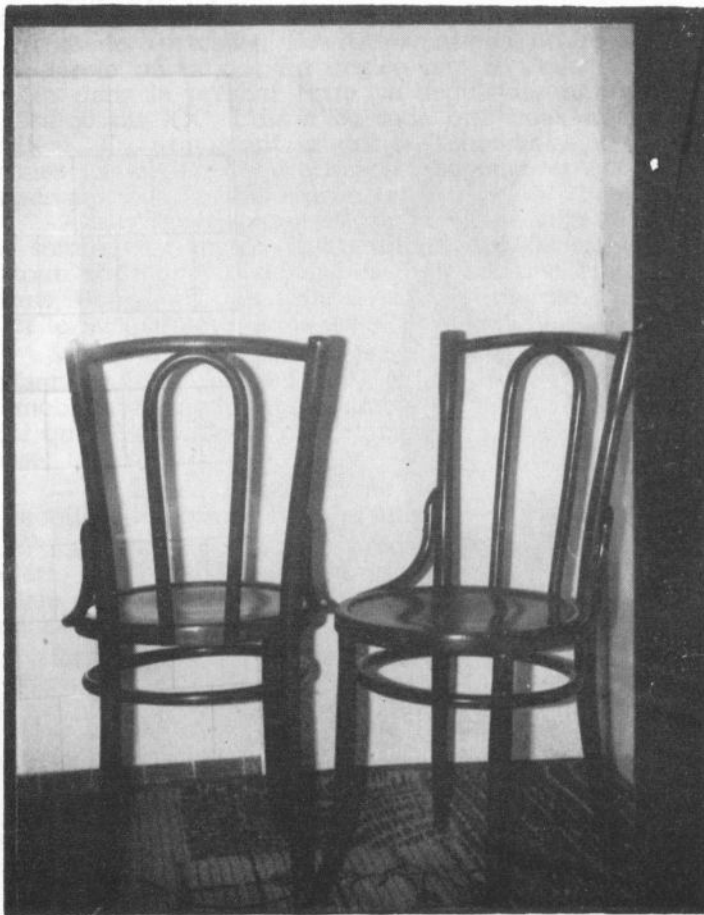
SLAVITZA SOLOMOUN

Сл. 1. и 2. Шиваћа машина »Electra Werthqim«, власништво
Милице Јосиповић
1. et 2. Machine à coudre »Electra Wertheim« appartenant à
Militza Yossipovitch

Сл. 3. Бицим, власништво Љубице Вуловић.
3. Tapis appartenant à Lioubitza Voulovitch

Сл. 4. Столце, власништво Љубице Вуловић.
4. Chaises appartenant à Lioubitza Voulovitch